

Krisis

N°63 juni 1996

MAAKBAARHEID & CONSTRUCTIVISME

Dossier: Het nut van Nederland

Onder het gezicht van de Eeuwigheid

David J. Bos

Naar aanleiding van: J.H. van den Berg, *Metabletica van God*; Pelckmans/Kok Agora, Kapellen/Kampen 1995, 223 pp.

Veertig jaar geleden, in november 1956, verscheen bij Callenbach in Nijkerk - bekend van theologische en stichtelijke uitgaven - een onorthodoxe studie: *Metabletica*, Grieks voor *Leer der Veranderingen*. Blijkens de ondertitel was dit een inleiding in de *beginselen van een historische psychologie*. Wie zich daar een geschiedenis van de zielkunde bij voorstelde, werd al op de eerste pagina uit de droom geholpen: dit boek ging over veranderingen waar niet alleen de menswetenschappen, maar ook de mens zelf aan onderhevig was. Het binnenwerk van mensen, voorwerp van professionele zorg en academisch onderzoek, was volgens *Metabletica* een tamelijk recente creatie of constructie. Voorgaande generaties hadden geen van het echte leven afgezonderde 'jeugd' gekend, geen van de buitenwereld afgesloten 'innerlijk' en hadden het daarom ook zonder pedagogen, psychiaters en psychologen kunnen stellen.

De auteur van deze ongehoorde stelling behoorde zelf tot de besproken beroepsgroep: zoals op het titelblad van dit boek te lezen stond, was Jan Hendrik van den Berg (1914) 'zenuwarts' van professie. Daarnaast en daarenboven was hij, sinds één jaar, hoogleraar in Leiden - niet in de medische faculteit maar in die der letteren en wijsbegeerte. Van den Berg was daar op zijn plaats want hij was een uitgesproken 'geesteswetenschappelijk', 'fenomenologisch' georiënteerd psychiater, gevormd in de zogeheten 'Utrechtse School' van onder andere F.J.J. Buytendijk en H.C. Rümke (zijn leermeester).

Geïnspireerd door Husserl, Heidegger, Jaspers, Sartre en Merleau-Ponty, waren de leden van deze school van leer getrokken tegen de 'natuurwetenschappelijke', 'positivistische' benadering in de menswetenschappen (en psychoanalyse). In de criminologie, psychologie, pedagogiek en psychiatrie zou het niet draaien om het observeren, meten en wegen van patiënten, pupillen of proefpersonen; veeleer zou het aankomen op het aangaan van een 'gesprek', het 'ontmoeten' van de 'medemens' in een 'ik-gij'-verhouding, het 'liefdevol participeren' in de 'wereld' van 'de ander'. Als jong zenuwarts had Van den Berg deze beginselen volmondig beleden; zo had hij het inleidende artikel geschreven in *Persoon en wereld* (1953), de canon van de Utrechtse School. Eenmaal in Leiden benoemd, sloeg hij echter andere wegen in: zoals hij eerder de psychoanalyse de rug de had toegekeerd (1), distantieerde hij zich nu stilaan van zijn Utrechtse vrienden.

Van den Bergs leeropdracht omvatte 'de fenomenologische methode en de conflictpsychologie'. Die laatste term was een schuilnaam voor psychotherapie door niet-medici, i.c. psychologen. Kennelijk verwachtte men van Van den Berg dat hij steun en richting zou geven aan de voorzichtige pogingen van psychologen om naast het uitvoeren van experimenten en het afnemen van tests ook mensen te behandelen. Als exponent van de Utrechtse School had Van den Berg daar het intellectuele gereedschap voor: termen als 'ontmoeting', 'gesprek' en 'mede-menselijkheid' mochten Amsterdamse psychologen, die van de psychologie een harde gedragswetenschap wilden maken, als een vloek in de oren klinken, zij waren een zegen voor psychologen die werk wilden maken van moeilijkheden. Deze termen behelsden immers tegelijk kentheoretisch en therapeutische beginselen. Van den Berg was de aangewezen man om abstracte, wijsgerig-psychologische principes aanschouwelijk te maken in de klinische praktijk: zijn *Psychologie van het ziekbed* (1952) was een *bestseller* geworden.

Een gestoorde samenleving

Het eerste boek dat Van den Berg na zijn inauguratie publiceerde, bood echter geen steun aan het 'professionaliserings'-streven van psychologen. *Metablica* impliceerde veeleer kritiek op de opkomst van therapeutische beroepen. Een deel van die kritiek had de schrijver al geuit in zijn oratie *Over neurotiserende factoren* (1955). Daarin had hij zijn vakgebied, de 'conflictpsychologie', gedefinieerd als: "...de wetenschap van de aard en de behandeling van psychische stoornissen bij de gezonde mens in een gestoorde samenleving...". (p. 20) De uitdrukking "psychische stoornissen van de gezonde mens" was gemunt door Rümke, die daarmee het niemandsland had aangeduid tussen het domein van de psychiater en dat van de traditionele zielszorger - het niemandsland waar psychologen zich als 'behandelaars' trachtten te vestigen. (2) 'Levensmoeilijkheden', zo wilde Rümke's definitie zeggen, waren geen ziekte en mochten dus ook behandeld worden door niet-medici (psychologen, pastores, maatschappelijk werkers). Van den Berg ging een stap verder; zijn definitie van levensmoeilijkheden als stoornissen van gezonde mensen in een gestoorde samenleving impliceerde principiële kritiek op 'het medische model'.

In *Metablica* werd deze kritiek openlijk geuit: levensmoeilijkheden, zo stelde de schrijver, waren eigenlijk geen 'neurosen' (*zenuwziekten*) maar 'sociosen':

"Alle neurotiserende factoren zijn van communicatieve of - beter - sociologische aard [...] De neuroticus is niet ziek vanwege ziek-makende instanties bij hemzelf, instanties dus, die in de eigen subjectiviteit besloten liggen, maar door instanties buiten hem [...] De samenleving sticht zijn ziekte." (3)

Dat 'sociogene' karakter van psychisch onbehagen, zo stelde Van den Berg in latere publicaties, werd in de geestelijke gezondheidszorg te weinig onderkend: psychiaters en consorten streefden te klakkeloos naar het 'aanpassen' van psychisch getroubleerden aan hun ziekmakende omgeving. Volgens Van den Berg bleek daaruit dat de GGZ een institutie was die niet - zoals zij deed voorkomen - individuen in

bescherming nam tegen de samenleving. Het omgekeerde zou veeleer het geval zijn:

“Niet de bestrijdster, maar een vereerder, ik zei liever een behoedster der samenleving is de geestelijke gezondheidszorg [...] Deze samenleving is van dien aard, dat een psychische zorg - niet graag zei ik geestelijke zorg, liever sprak ik van sociale bemoeiing - nodig werd. Voor de beveiliging van de enkeling? Ik geloof er weinig van. Beveiliging van de samenleving!” (4)

Wáre geestelijke gezondheid, daarentegen, zou niet gekenmerkt worden door aanpassing aan, maar door verzet tegen de wijze waarop de moderne samenleving was ingericht:

“Tot psychische gezondheid behoort [...] dat men neen zegt. Neen zegt uiteindelijk tegen deze gehele voortrollende, richting ontberende, zichzelf dik-makende, hedonistische, materialistische, ongelovige (men late zich niet begoochelen) onchristelijke samenleving [...] De psychisch gezonde is, hij heeft iets van (men versta mij goed) een asociale, een antisociale zelfs. Hij zegt neen, op grond van een anders geaard, alleszins positief ja.” (5)

Ook deze ‘lof der onaangepastheid’ was geïnspireerd door Rümke. Deze had enkele jaren tevoren opgemerkt “...dat het soms het grootste teken van geestelijke gezondheid kan zijn *niet* in harmonie te leven met een veranderende omgeving.”(6) Waar Rümke echter vóór alles clinicus was gebleven, toegewijd aan het verstaan en verlichten van individueel lijden, was Van den Berg vooral geïnteresseerd in de mankementen van de westerse samenleving en civilisatie: hij legde zich toe op een in Nederland zeldzaam intellectueel genre, de *cultuurkritiek*. Daardoor vervreemde hij niet alleen van zijn eigen vakgebied, de psychiatrie, maar ook van de beroepsgroep die hij geacht werd op te leiden: psychologen. Terwijl zij zich in de jaren vijftig toelieden op de omgang met ‘cliënten’ (in plaats van alleen ‘proefpersonen’ of ‘respondenten’), trachtte Van den Berg op heel andere voet met ‘leken’ in contact te komen: niet als *professional* met een eigen cliëntèle maar als intellectueel voor een breed gehoor.

Een gemankeerde dominee

Dat er een publiek was voor Van den Bergs ideeën, bewees het succes van *Metablica*: het was meteen een *bestseller*, werd in de loop der jaren meer dan vijftwintig keer herdrukt en vertaald in het Duits, Engels, Frans, Spaans en Portugees. Onder vakgenoten was de ontvangst minder gunstig: Van den Bergs metabletische, ‘schouwende’ methode - of zijn gebrek aan methodiek - was voor psychologen noch voor historici aanvaardbaar. Volgens sommigen was Van den Berg geen man van wetenschap en wijsbegeerte maar een gemankeerde dominee.

Die typering lag voor de hand. Niet alleen omdat intellectuelen elkaar graag voor ‘dominee’ uitmaken - Nietzsche noemde de Duitse filosofie al een domineesoortje; Nauta zei het hem onlangs na - maar ook omdat Van den Berg onmiskenbaar iets met predikanten had. Zijn allereerste leerstoel had namelijk niet in de

medische, de sociale of de wijsgerig-literaire faculteit gestaan maar in die der godgeleerdheid: in 1951 was hij, op voorspraak van Rümke, in Utrecht benoemd tot bijzonder hoogleraar in de 'pastorale psychologie'. Dat was een gloednieuw vak: ondanks de afweer van toenmalige godgeleerden tegen de menswetenschappen zouden aanstaande predikanten voortaan psychologisch worden geschoold - vooral met het oog op hun werk als zielszorger. In zijn oratie bij de aanvaarding van dat ambt, *Psychologie en theologische antropologie* (1952), had Van den Berg niet theologen maar psychologen de les gelezen:

"Uiteindelijk is alle psychologie participatie: hulp, dienst aan de mens, zo men wil: therapie en paedagogie; terwijl, eveneens uiteindelijk, alle therapie neerkomt op herstel van de mens tot de tweede persoon, tot geschapene. De diepste zin der psychologie is therapie, de diepste zin der therapie zielzorg." (7)

Met deze stelling had Van den Berg zich de kritiek op de hals gehaald van de hoogleraren H.C.J. Duijker en H.J. Pos. Laatstgenoemde karakteriseerde Van den Berg als "een pastor die van de wetenschap overspringt naar de mythe". (8) In de loop der jaren zou hij dat verwijt nog veel vaker te horen krijgen; vervolgstudies op *Metabletica* als *Het menselijk lichaam* (1959-1961), *Leven in meervoud* (1963) en *Metabletica van de materie* (1968-1977) bezorgden hem veel lezers maar weinig aanzien in academische kring.

Van den Bergs reputatie werd nog twijfelachtiger toen hij, in de jaren zeventig en tachtig, nauwe betrekkingen aanknoopte met universiteiten in Zuid-Afrika: hij kwam bekend te staan als een foute intellectueel. De laatste restjes wetenschappelijk krediet die hij nog genoot, verspeelde hij na zijn emeritaat, met twee 'metabletische' studies die stijf stonden van reactionaire maatschappijkritiek. In *Hooligans* (1989) ging hij onder andere tekeer tegen de Mammoetwet, de Middenschool, dokters zonder witte jas, scholieren zonder fijne manieren en 'de gelijkheidstendens' in het algemeen. In *Pest Siphylis Aids* (1991) gooide Van den Berg alle remmen los. Hij betoogde dat 'de metabletische oorzaak' voor het uitbreken van Aids gezocht moest worden in de opkomst van het nationaal-socialisme, veertig jaar eerder. De afschuw hierover zou namelijk hebben geleid tot "het moderne, onredelijke, westerse anti-racisme", onder andere in de vorm van ontwikkelingshulp.

De Dader heeft het gedaan

De honende kritieken die Van den Berg met deze twee studies oogstte, lijken hem niet van de wijs te hebben gebracht. Vorig jaar (9) verscheen alweer een nieuw boek, dat in *no time* werd herdrukt: *Metabletica van God*. Bijna veertig jaar na zijn eerste verhandeling over de 'leer der veranderingen' heeft Van den Berg zich gewaagd aan *the heart of the matter*: de Eeuwige. Het moest er ooit van komen. (10) Al in *Metabletica* concludeerde Van den Berg dat alle veranderingen die hij beschreef, terug te voeren waren op "één enkele verwijdering: die van God". (11) Dat hij daar nu eindelijk een boek over heeft geschreven, doet vermoeden dat Van den Berg, inmiddels over de tachtig, zijn oeuvre aan het afronden is. *Metabletica van God* doet wat dat betreft denken aan de ultieme Reve, *Het Boek van Violet en Dood*.

Metabletica van God, het moet gezegd worden, is beter te pruimen dan *Hooligans* en *Pest Syphilis Aids*. De schrijver bouwt zijn betoog voorzichtiger op en hij gaat niet meer tekeer tegen van alles en nog wat. Aan bizarre stellingen echter ook hier geen gebrek. Zo poneert Van den Berg dat het vrouwelijk geslachtsorgaan een 'halt' toeroept, dat alleen door de liefde wordt overwonnen: "Waar men promiscu leeft, is dit *halt* afwezig en kwijnen bijgevolg cultuur, wetenschap en religie. Is dat het geval, en bij sommige volken is dat het geval, dan kan men net zo goed bij alle vrouwen het *halt* wegsnijden...". (p. 73) Vandaar vrouwenbesnijdenis.

Evenals in voorgaande studies gaat het in *Metabletica van God* niet over geleidelijke ontwikkelingen - 'evolutie' heet een vies woord - maar over plotselinge, onverwachte omwentelingen. Teneinde zulke 'breuken' in de geschiedenis zichtbaar te maken, besteedt Van den Berg vanouds veel aandacht aan gelijktijdige gebeurtenissen. Zo wees hij er in *Het menselijk lichaam* op dat kort na de ontdekking dat het hart een pomp is, de devotie tot het Heilig Hart werd geïntroduceerd. In de loop der jaren kende hij steeds groter gewicht toe aan zulke gelijktijdigheden: *synchroniciteit* diende uiteindelijk niet meer ter adstructie van *discontinuïteit* maar werd verheven tot het hoofdbeginsel van *metabletica*. Op den duur definieerde Van den Berg de *metabletische* benadering zelfs als "het schouwen van gelijktijdige gebeurtenissen".

De grote vraag die hij daarmee opriep, was uiteraard, hoe zulke 'synchronismen' mogelijk zijn; waar zij uit voortvloeien, wat of wie daar achter zit. In *Metabletica van God* wordt dat geheim eindelijk onthuld: "Het antwoord is: de synchronismen worden veroorzaakt door *het grote synchronisme*, beter te heten: de grote synchronisator. De Eerste Beweging. God verandert - en ziedaar, synchroon verschuift alles." (p. 75) Zoals meer auteurs van *king-size* theorieën zoekt Van den Berg het uiteindelijk dus hogerop: het plot heet God. Het Opperwezen waar hij het over heeft, is anders dan de 'horlogemaker' van de Deïsten, die het kosmisch uurwerk opwond en er daarna met zijn vingers van af bleef. Volgens Van den Berg bepaalt God de loop van de geschiedenis - niet door een mechanisme dat hij in den beginne in werking heeft gesteld, noch door de interventies die hij, als een *deus ex machina*, pleegt maar als (onbedoeld?) gevolg van de veranderingen die hij zelf doormaakt.

Het spijtige is dat deze veranderingen zelf niet kenbaar zijn: Gods wezen en wegen zijn ondoorgrondelijk. Dat weerhoudt Van den Berg er niet van om verschuivingen in de natuurwetenschappen, de architectuur, de schilderkunst of 'de menselijke relaties' - het feitelijke onderwerp van de *Metabletica van God* - voor te stellen als symptoom van een gedaanteverwisseling Gods. Dat is vast *ad maiorem Dei gloriam* bedoeld maar de theologische implicatie is verwerpelijk: God wordt gelijkgesteld aan de *Zeitgeist*, zo niet het Lot. Af en toe worden historische gebeurtenissen zelfs rechtstreeks aan de Allerhoogste toegeschreven: "De verandering van God schiep de destructie van de joodse tempel en de vestiging van de christelijke kerk." (p. 112) Wie zoiets schrijft, mag blij zijn als hij niet serieus wordt genomen: het is even slechte godgeleerdheid als geschiedschrijving.

Moeite met meervoud

Metabletica van God biedt geen nieuwe, frisse kijk op God, godsdienst, kerk of

christendom; het bevestigt veeleer clichés en vooroordelen. De auteur, die vaak geprezen is om zijn eruditie, geeft bovendien blijk van een ernstig gebrek aan kennis van zaken. Zo beweert hij dat Luthers stelling, dat men 'door geloof alleen behouden' wordt, tot gevolg had dat brood en wijn hun sacrale karakter verloren en gereduceerd werden tot hun chemische substantie. Als Van den Berg meer dan één enkel kerkhistorisch handboek had geraadpleegd, had hij geweten dat Luther juist geloofde dat Jezus' woorden 'dit is mijn lichaam' en 'dit is mijn bloed' letterlijk genomen moesten worden. Onvergeeflijk is zo'n fout niet maar wel kenmerkend. Van den Berg heeft het namelijk niet op verschillen tussen de ene en de andere vertegenwoordiger van 'de Reformatie', 'het jodendom', 'het humanisme' of 'de Grieks-Romeinse wereld'. Zulke verschillen komen in zijn kraam niet te pas; ze storen hem bij zijn *Wesensschau*. Zo gespist als de metableticus is op 'diachrone' verschillen, zo weinig raad weet hij zich met 'synchrone' sociale of culturele pluri-formiteit.

Dat blijkt ook uit de aandoenlijkste passage van dit boek: een heuse preek over het bijbelse scheppingsverhaal. Alsof hij wil bewijzen dat er inderdaad een dominee aan hem verloren is gegaan, beklimt de hoogbejaarde 'zenuwarts' - voor het eerst onbreekt die aanduiding op het titelblad - eindelijk de kansel en opent hij de Schrift. Nu is de bijbel een meerstemmig werk: over Jezus wordt in vier verschillende boeken verhaald, over David in tenminste twee (Samuël en Kronieken) en over de schepping staan in Genesis pal achter elkaar twee sterk uiteenlopende verhalen.

Van den Berg negeert die polyfonie: hij bespreekt alleen het tweede, 'jahwistische' scheppingsverhaal. In dat epos wordt de mens niet in een keer als man en vrouw geschapen maar wordt Eva uit een rib van Adam gecreëerd. Vanaf dat moment moet Adam dus zijn aandacht verdelen over zijn schepper en zijn wederhelft. Volgens Van den Berg wil dat zeggen dat 'de vrouw' van meet af een concurrent is van God - en dat seksualiteit en godsdienst dus aartsrivalen zijn. Die interpretatie is opmerkelijk eenzijdig. Met evenveel recht kun je uit dit verhaal immers afleiden dat Eva, in plaats van een concurrent van God, een rivaal is van Adam: zodra zij verschijnt, is hij niet meer Gods enig kind. Dat Van den Berg zoiets niet ziet, is tekenend: 'leven in meervoud' is een opgave waar hij zelf grote moeite mee lijkt te hebben. Je hoeft geen God of zenuwarts te zijn om in zijn werk een worsteling met onregelmatige, sociale en culturele meervoudsvormen te herkennen.

Ontijdig

In de afgelopen tien jaar is na de kleding en het huisraad ook het gedachtengoed van de jaren vijftig weer in de belangstelling geraakt. Die herwaardering is grotendeels het werk van jonge intellectuelen, die zich daarmee profileerden ten opzichte van de opschepperige, van haar eigen historische betekenis overtuigde generatie boven hen: recht van spreken, zo was de impliciete boodschap, is niet voorbehouden aan hen die de oorlog als onschuldig kind, en de jaren zestig als bewuste jongere hebben meegemaakt. In *intellectueel* opzicht namelijk zouden de ontwikkelingen in de tussenliggende jaren vijftig minstens zo belangrijk zijn geweest.

Dat zou onder andere blijken uit de opkomst van de 'Utrechtse School'. Voor jonge onderzoekers werd deze school een begrip, een typisch produkt van de jaren

van 'geestelijke wederopbouw'. Ido Weijers schreef er een prachtig proefschrift over, waarin hij het werk van Rümke, Buytendijk, Langeveld en Pompe vergeleek met romans van respectievelijk Vestdijk, Blaman, Van het Reve en Hermans. (12)

Hoewel die aanpak haast iets metabletisch had, kwam Van den Berg in dit boek nauwelijks voor. Ook Trudy Dehue, die in haar proefschrift over 'Nederlandse psychologen en hun methodologie' een heel hoofdstuk wijdde aan de Utrechtse School, ging haastig aan hem voorbij. (13) Nu is Van den Berg natuurlijk ook geen typische vertegenwoordiger van deze school; uiteindelijk ging hij in de loop van de jaren vijftig steeds meer zijn eigen, eigenwijze gang. Maar dan nog, of hij nu tot de Utrechtse School gerekend moet worden of niet: welke andere, naoorlogse Nederlandse intellectueel schreef een boek waarvan meer dan 80.000 exemplaren werden verkocht en dat vijf keer werd vertaald? Wordt het geen tijd voor een intellectuele rehabilitatie van Van den Berg?

Ik vind van niet. Van den Berg verdient geen medailles; daarvoor tonen zijn publicaties te weinig respect voor zowel het onderzoek als de levensstijl van anderen. Voor een denker die naar gelijktijdigheden speurt, heeft Van den Berg opmerkelijk weinig waardering voor zijn tijdgenoten. *Metablectica van God* is niet zo grievend als voorgaande boeken maar nog altijd hinderlijke lectuur: de auteur slaat een autoritaire, belerende toon aan en doet alsof hij de enige onderzoeker is die wel eens een idee heeft. Niet slechts die toon, maar ook de 'schouwende' methode van Van den Berg is onlosmakelijk verbonden met een gezagsverhouding tussen hoogleraren en studenten, tussen geleerden en hun gehoor, die thuis hoort in de jaren vijftig. Van den Bergs intellectuele stijl is in die zin - niettegenstaande het succes dat hij er in sommige kringen mee heeft - volstrekt uit de tijd.

Dat neemt echter niet weg dat Van den Berg in de jaren vijftig en zestig zijn tijd in veel opzichten ver vooruit was: in *Metablectica* introduceerde hij een vorm van geschiedschrijving die pas twintig jaar later enige bekendheid zou krijgen in Nederland, door het werk van Ariès, Foucault en (andere) structuralisten, mentaliteits-historici of sociaal-constructivisten. Die verwantschap is overigens niet toevallig: na zijn promotie studeerde Van den Berg een jaar lang in Parijs, waar hij vooral in de ban raakte van Gaston Bachelard. Tegen de tijd dat dit 'Franse denken' *en vogue* raakte in Nederland, had Van den Berg zich al onmogelijk gemaakt: in plaats van discontinuïteit (zoals Foucault en Ariès) stelde hij voortaan synchroniciteit centraal (zoals, godbetert, Carl Jung) en in plaats van sociale mechanismen aan te wijzen, zocht hij zijn toevlucht tot metafysische machinaties.

Het lijkt wel alsof Van den Berg uit alle macht wilde voorkomen dat hij bij enige stroom, school of tijdperk gerekend zou worden: hij wil nergens bij horen. Zo lang hij nog leeft en schrijft zal die wens wel worden gerespecteerd: er staat niemand te trappelen om hem als geestelijk vader op te eisen. Op den duur, als Van den Berg eens en voor al uitgeschreven is, zal hij echter te boek worden gesteld. De vraag is alleen, hoe - als laatste vertegenwoordiger der Utrechtse School? Of als eerste Nederlandse mentaliteitshistoricus, structuralist of sociaal constructivist? Hoe langer je er over nadenkt, hoe merkwaardiger het wordt dat Van den Berg zo in gelijktijdigheid gelooft; hij is een levend bewijs van het tegendeel.

Noten

- 1 In 1949 werd Van den Berg geroyeerd als lid van het Psychoanalytisch Genootschap, omdat hij het bestaan van het onbewuste zou hebben ontkend. Zie C. Brinkgreve, *Psychoanalyse in Nederland. Een vestigingsstrijd*. Amsterdam 1984, p. 212.
- 2 H.C. Rümke, 'De psychische stoornissen van de gezonde mens' in: J.A. van Belzen & A. Uley (red.) *Rümke over geestelijke gezondheidszorg en levensbeschouwing*. Baarn 1986 (1948).
- 3 J.H. van den Berg, *Metabletica of leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie*. Nijkerk 1974 (1956), p. 200v.
- 4 J.H. van den Berg, 'Geestelijke gezondheid' in: *Soteria*, 1960, p. 142v.
- 5 Ibidem, p. 144.
- 6 Geciteerd in: Ido Weijers, *Terug naar het behouden huis. Romanschrijvers en wetenschappers in de jaren vijftig*. Amsterdam 1991, p. 35.
- 7 J.H. van den Berg, *Psychologie en theologische antropologie*. Nijkerk 1952, p. 29v.
- 8 H.C.J. Duijker, 'De psychologie in het geding' in: *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 1952; vergelijk H.J. Pos, 'Herderlijke zielkunde' in: *De Nieuwe Stem*, 1952.
- 9 Na precies veertig jaar en meer dan vijftientig boeken heeft Van den Berg het huis Callenbach verruild voor de Belgische uitgeverij Pelckmans en de (voormalig) gereformeerde uitgeverij Kok Kampen.
- 10 Een van zijn eerste publicaties wijst al in die richting: als twintigjarige onderwijzer schreef Van den Berg in het maandblad van de *Nederlandsche Jeugdbond voor Natuurstudie* een artikel over de 'coccinellida' - het lieveheersbeestje.
- 11 J.H. van den Berg, *Metabletica of leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie*. Nijkerk 1974 (1956), p. 203.
- 12 Ido Weijers, *Terug naar het behouden huis. Romanschrijvers en wetenschappers in de jaren vijftig*. Amsterdam 1991.
- 13 Trudy Dehue, *De regels van het vak. Nederlandse psychologen en hun methodologie, 1900-1985*. Amsterdam 1990.

Aangehaalde werken van J.H. van den Berg

- Psychologie van het ziekbed*. Nijkerk 1952.
Psychologie en theologische antropologie. Nijkerk 1952.
Over neurotische factoren. Nijkerk 1955.
Metabletica of leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie. Nijkerk 1974 (1956).
Het menselijk lichaam. Een metabletisch onderzoek. Twee delen. Nijkerk 1959-1961.
Leven in meervoud. Een metabletisch onderzoek. Nijkerk 1963.
Psychologie en geloof. Een kroniek en een standpunt. Nijkerk 1965 (1958).
Metabletica van de materie. Twee delen. Nijkerk 1968-1977.
Hollogans. Metabletisch onderzoek naar de betekenis van Centre Pompidou en Crystal Palace. Nijkerk 1989.
Pest Siphylis Aids. Over een metabletische oorzaak van pandemieën. Nijkerk 1991.
Metabletica van God. Kapellen/Kampen 1995.
J.H. van den Berg & J. Linschoten (red.), *Persoon en wereld. Bijdragen tot de fenomenologie*. Utrecht 1953.